

Article Information

Article Type: Research Article

This article was checked by iThenticate.

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.3599>

THE PLACE OF AL-FARĀHĪ IN THE STUDIES OF NAZM AL-QUR'ĀN IN INDIA

HİNDİSTAN'DA NAZMU'L-KUR'ĀN ÇALIŞMALARINDA FERĀHÎ'NİN YERİ

Ahmet Erdinçli¹

Abstract

India is the name of a crowded geography with a very deep-rooted tradition of knowledge, although it is far from Hi'jaz, where the Qur'an descended. With the arrival of Islam, studies on understanding the Qur'an began and many commentators wrote works on the Qur'an and tafsir. The first mufasssir who worked on nazmu'l-Qur'an in India was al-Behaimi. However, Abdulhamid al-Farāhī is the person who has concentrated on this subject the most not only in India but also in the whole Islamic geography. Although al-Farāhī worked in many fields, he concentrated on understanding the Qur'ān and put forward the theory of 'Nazm al-Qur'ān'. He determined the basis, usūl and furu of this science. The theory he adopted is different from the theory of 'Qurjani's "Qur'ānic nazm" and Zarqashi and Suyuti's "Tenāsüb" theory. The basic understanding of al-Farāhī's Nizām al-Qur'ān theory is to reveal the existing main subject of each sūrah, to connect it to the previous and subsequent sūrahs, and then to explain the sub-topics depending on this main meaning. Islāhī, who was a disciple of al-Farāhī, continued to develop this science in his tafsīr based on this method he based on. In the introduction part of our study, brief information is given about the life, scientific studies and works of the commentators who worked on nazm al-Qur'an in India. In addition, the reasons for the development of nazm al-Qur'an studies in India, the commentators who worked in this field in our country and the views of the parties of the nazm al-Qur'an debate in Islamic history are also given.

Keywords: Tafsir, India, nazm al-Qur'an, Qur'an, method, Ferāhī

Özet

Hindistan, Kur'ān'ın indiği Hicāz'a uzak olmasına rağmen çok köklü bir ilim geleneği olan kalabalık bir coğrafyanın adıdır. İslâmiyetin ulaşmasıyla birlikte Kur'ān'ı anlama çalışmaları başlamış ve birçok müfessir, Kur'ān ve tefsir üzerine eser telif etmiştir. Hindistan'da nazmu'l-Kur'ān üzerinde çalışan ilk müfessir el-Behâimî'dir. Ancak sadece Hindistan değil tüm İslam coğrafyasında bu konuya en fazla emek veren kişi Abdulhamid el-Ferâhî'dir. Ferâhî, birçok alanda çalışma yapmasına rağmen, Kur'ān'ı anlama konusuna yoğunlaşmış ve "Nazm-ı Kur'ān" teorisini ortaya koymuştur. Bu ilmin temel, usul ve furuunu belirlemiştir. Onun benimsediği teori daha önce bu konuda çalışan Cürcani'nin "Kur'ān nazmı" ile Zerkeşi ve Suyütî'nin "Tenāsüb" teorisinden farklıdır. Ferâhî'nin Nazmu'l-Kur'ān

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâğati Anabilim Dalı, ahmet.erdincli@cbu.edu.tr, ORCID;0000-0002-9205-043X.

teorisinin temel anlayışı: her sürenin var olan ana konusunu ortaya koymak, önceki ve sonraki süreye bağlamak, daha sonra alt konuları bu ana manaya bağlı olarak açıklamaktır. Ferâhî'nin talebesi olan İslâhî onun temellendirdiği bu yöntem üzerine kaleme aldığı tefsirinde bu ilmi geliştirmeye devam etmiştir. Çalışmamızın giriş bölümünde Hindistan'da nazmu'l-Kur'an çalışan müfessirlerin hayatı, ilmi çalışmaları ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Ayrıca nazmu'l-Kur'an çalışmalarının Hindistan'da gelişme sebepleri, ülkemizde bu alanda çalışması bulunan müfessirler ve İslam tarihinde nazmu'l-Kur'an tartışmasının taraflarının görüşleri hakkında da bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Hindistan, nizâmu'l-Kur'an, Kur'an, metod, Ferâhî.

GİRİŞ

İslâm dünyasının hangi coğrafyasında olursa olsun Müslümanlar tarafından yazılan dinî ilimlerle ilgili tüm kitaplar, Kur'an'ı veya onun bir hükmünü değişik açılardan açıklamaya çalışmaktadır. Bu eserlerden bazıları Kur'an'ı tümüyle tefsir eden çalışmalar olurken bazıları da diğer din ilimleriyle ilgili eserlerdir.

XIX. yüzyılın başlarıyla birlikte İslam dünyasında birkaç yüzyıllık ilmi duraksama döneminden sonra bir canlanma ve yeniden bir yorumlama çabaları görülmektedir. Hind yarımadasında bu yüzyılda modern düşünce hareketlerinin başlamasında Şâh Nakşibend'in tasavvuf düşüncesi etkili olmuştur. Şâh Nakşibend'in ihya etmeye çalıştığı tasavvuf düşüncesini Şâh Velîyullah Dihlevî (ö. 1762) daha da sistemleştirmiştir. Hindistan'da XIX. yüzyılda İslami ilimler açısından en önemli gelişme, Sultan Begüm Han'ın gayretiyle Dâr'ül-Musannifin'in kurulmasıdır. Bu ilim merkeziyle birlikte İslâmî eserler çağın ihtiyaçlarına uygun şekilde yeniden yorumlanmaya başlanmıştır. Bu dönemde yönetici olan Behvûpâl melikesinin Sıddık Hasan Bahadır Han'la evlenmesi ve dini ilimleri canlandırma gayretleri Hindistan'da İslami ilimler için yeni bir aşama olmuştur.²

Hindistan alt kıtası, günümüzde en kalabalık müslüman nüfusa sahip bölgelerden birisidir. Her ne kadar İslam'ın doğup geliştiği Ortadoğu coğrafyasına uzak olsa da İslami ilimler açısından diğer bölgelerden geri kalmamıştır. Bu çalışmamızda Hindistan bölgesinin uzaklığına, sürekli istila ve savaflara maruz kalması ve kısıtlı imkânlarla rağmen nazmu'l-Kur'an bağlamında Kur'an ve tefsir sahasında telif yapan müfessir ve görüşlerini ele alacağız. Ülkemizde Hindistan ve çevresindeki dini ilimler hakkında yeterli sayıda araştırmanın olmaması dikkate alındığında konunun önemi ortaya çıkacaktır.

Arap coğrafyası dışında İslam âleminde nazmu'l-Kur'an çalışmalarının en çok Hindistan bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu dikkatin nedenini araştırıp ortaya koymak gerekmektedir. Bu kapsamda Hindistan coğrafyasında bu konuya yoğunlaşan birçok müfessirin hayatlarını, eğitimlerini ve nazmu'l-Kur'an konusunda yapmış oldukları çalışmaların odak noktasını ve bu konuda vermiş oldukları eserleri tanıtacağız.

Günümüz dünyasında nazmu'l-Kur'an denildiğinde Hindistan'da ilk akla gelen ve kendinden önceki müfessir ve dil âlimlerinin dışında ilk kez Kur'an'ın nazmı ile ilgili konuyu derinlemesine inceleyen hatta hayatını bu konuya vakfeden kişi Abdülhamîd b. Abdilkerîm Ferâhî (1863-1930)'dir. Çalışmamızın temelini Ferâhî ve onun nazmu'l-Kur'an teorisi oluşturacaktır. Çünkü onu anlamadan Hindistan tefsir ekolünü anlamak mümkün değildir.

Hindistan alt kıtası müfessirlerinin nazmu'l-Kur'an çalışmaları hakkında ülkemizde yapılan çalışmalar yeterli seviyede değildir. Abdülhamid Birışık'ın

² Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakâtü'l-müfessirîn*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973), 757-759.

doktora tezi ülkemizde Hindistan ile ilgili yapılan ilk çalışmadır. Bu çalışmadan uzun zaman sonra Abdülhamid el-Ferâhî hakkında birkaç makale, kitap ile bir adet doktora tezi yapılabilmektedir. Bu çalışmalar; Orhan Güvel'in "*Hamîduddîn el-Ferâhî* (ö. 1930) ve *Nizâmü'l-Kur'ân ve Te'vîlu'l-Furkân bi'l-Furkân adlı tefsiri*" isimli doktora tezi (2019), "*Hamîduddîn el-Ferâhî ve Leheb Süresi Tefsiri*" isimli makalesi ile "*Hamiduddin El Ferâhî Ve Kur'ân'ı Yorumlama Metodu*" isimli kitabı ile Hayrettin Öztürk'ün "*Ferâhî ve Nazm*" isimli kitabı ve "*Abdülhamîd el-Ferâhî'nin "Kur'ân'daki Yeminler" Adlı Çalışması Üzerine Bir Değerlendirme*" isimli makalesidir.

Ülkemizde Ferâhî dışında Hindistan'da nazmu'l-Kur'ân eseri bulunan müfessirler hakkında da bazı akademik çalışmalar yapılmıştır. Necdet Ayhan'ın "*Ali b. Ahmed Mehâimî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufi görüşleri*" (2021) isimli doktora tezi, Abdurrahim Kaplan, "*Bikâî'nin Nazmu'd-Dürer'inde İsrâiliyyât*" (2018) doktora, Ahmet Yaşar Güneş, "*Bikâî'nin Nazmu'd-dürer adlı tefsirinde Kur'ân ilimleri*" (2024) doktora tezi, Mohammed Saad Al-Sabaawi "*el-Bikâî'nin 'Nazmu'd-Dürer' isimli eserindeki tasavvufi işaretler (Bakara ve Âl-i İmrân Süreleri örneğinde)*"(2022) Yüksek Lisans tezi, Mohamad Alomar'ın "*El-Bikâî'de bağlam ilmi ve el-Ferâhî'de Kur'ân Nizâmı Zâriyât Süresi üzerine karşılaştırmalı ve analitik bir çalışma*" (2020) Yüksek Lisans tezi bu alandaki önemli çalışmalardan sayılabilir. Bu çalışmamızda Kur'ân'ın nazmı ile ilgili çalışmaların Hindistan alt kıtasında yoğunlaşmasının nedenlerini, tarihi sürecini ve bu alanda çalışma yapan müfessirlerin eserlerinde dikkat çektikleri konuları ve kaynaklarını ele alacağız. Elbette çalışmanın birçok noktasında değeri vefatından sonra daha iyi anlaşılabilir ve daha da iyi anlaşılması gereken Ferâhî'nin nazmu'l-Kur'ân çalışmaları ön planda olacaktır. Çünkü onun bu ilimle ilgili usul ve metodu dikkat çekicidir.

Hindistan bölgesinde nazmu'l-Kur'ân çalışmalarını değerlendirdiğimiz çalışmamızda ülkemizdeki nazmu'l-Kur'ân çalışmalarına da değinmek yerinde olacaktır. Ülkemizde her ne kadar Hindistan'daki gibi nazmu'l-Kur'ân çalışmaları bir ekol seviyesinde gelişirse de bu konuya ilgi duyan ve Kur'ân'da nazm düşüncesini savunan tefsir âlimleri mevcuttur. Bu konuda ülkemizde nazmul-Kur'ân düşüncesinde olan müfessirler kimlerdir? Bu konuda yaptıkları çalışma ve düşüncelerini çalışmamızda ayrıca değerlendireceğiz.

Nazmu'l-Kur'ân ilmi ve Kur'ân'da Nazm Hakkında Görüşler

Kur'ân'da nazm ve münâsebâtü'l-Âyât konuları Hindistan Kur'ân araştırmalarında önemli bir yer edinmiştir. Bunun en büyük sebebi Hindistan bölgesinde görev yapan şarkiyatçıların Kur'ân'ın toplum nezdinde değerini düşürmek ve insanların İslam'a girmesini engellemek için Kur'ân'ın çelişkili bir kitap olduğunu, birbirinden farklı konuları barındırdığını, bütünlük arz etmediğini ileri sürerek her platformda Kur'ân'ı eleştirmeleridir. Ferâhî, *Delâ'ilü'n-nizâm* isimli eserinde bu konuyla ilgili görüşlerini genişçe ortaya koymuştur. Ayrıca yazmış olduğu "*Tefsîru nizâmi'l-Kur'ân*" isimli süre tefsirlerinde bu görüşlerini pratik olarak açıklamıştır. Ferâhî'ye göre nazım, Kur'ân'ın anlaşılmasında çok önemli bir kavramdır. Ayrıca ona göre bu ilim, ayetler arası münasebeti de içine alan belâgat ilminden ayrı bir ilimdir.³

Nazmu'l-Kur'ân İlmî

Nazm sözlükte "*dizmek, sınıflamak, sıraya koymak, telif etme ve bir araya getirme vb. anlamlara*" gelmektedir. İnci gibi kıymetli şeylerin bir araya getirilip dizilmesi için nazm kullanılır.⁴ Mazisi (nezame) olan bu fiilin (nazmun) olan ismi; sıra,

³ Abdülhamid el-Ferâhî, *Delâ'ilü'n-nizâm* (A'zamgarh 1388), 11.

⁴ Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzur, "Nazm", *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 4469-4470.

tertip, düzen ve nizâm demektir.⁵ Bu kelimenin mastarı olan nizam, tanzim ve intizam kelimeleri de aynı anlamı ihtiva etmektedir. Dini terim olarak nazmu'l-Kur'ân, anlam açısından aralarında uyum olan kelimelerin bir araya getirilmesidir.⁶ Bu açıdan nazmu'l-Kur'ân, Kur'ân ilimlerinden i'câzu'l-Kur'ân'ın bir alt başlığını oluşturmaktadır. Genel olarak nazm, Kur'ân'ın Allah kelamı olmasından dolayı sahip olduğu belâgat, fesâhat ve kelimelerin lafız-mana açısından oluşturduğu birçok eşsiz sanatın ilmi olarak kabul edilmiştir.⁷ Âlimler, nazmu'l-Kur'ân'ı ayetlerin diziliş, tertib, lafız ve mana bakımından insicamını içeren bir ilim dalı olarak nitelemişlerdir.⁸

Nazmul-Kur'ân Tarihi

Kur'ân'da nazmın varlığı ilk dönemden itibaren ele alındığı ve tartışıldığı görülmektedir. Meselenin ilk kez ibnü'l-Mukaffa (ö. 142/759) tarafından dile getirildiği nakledilmektedir. Sarfe nazariyesi sahibi Nazzam (ö. 231/845)'ın konuyu ele almıştır. Arap coğrafyasında nazm konusunu tam olarak ele alan ilk âlim Câhız (ö. 255/869)'dır. Onun, "Nazmu'l-Kur'ân" isimli eseri, Kur'ân'ı Kerim'i belâgat ve nazm açısından ele almış ve onun bu görüşleri kendisinden sonraki birçok âlimi etkilemiştir. Cahız'ın temellendirdiği bu ilmin gelişimi Abdülkâhir Cürçânî (ö. 471/1078-79) ile gelişmiştir. Çünkü o, bütün yönleriyle konuyu ele alan ilk kişidir. Arap dünyasında Zemahşerî (ö. 538/1144), Râzî (ö. 606/1210), Bikâî (ö. 885/1480) ve daha birçok âlim bu konuda görüşlerini eserlerinde dile getirmişlerdir.⁹

Hint alt kıtasında nazm çalışmaları, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Ahmed b. İbrâhîm Mehâimî (ö. 835/1432) ile başlamış, fakat asıl gelişimini özellikle Hindistan'ın İngiliz yönetimine girdikten sonra çokça artan şarkiyatçıların Hint alt kıtasında Kur'ân'ın düzenli bir kitap olmadığı algısını yaydıkları süreçte yaşayan Hamîdüddin Ferâhî tarafından kaleme alınan "Delâ'ilü'n-nizâm" adlı eserde zirveye ulaşmıştır. Yine onun "Tefsîru nizâmî'l-Kur'ân" isimli tefsirinde Kur'ân'ın nazmı pratik olarak ele alınmıştır. Cürçani'nin "Kur'ân nazmı" ile Zerkeşi ve Suyuti'nin "Tenâsüb" teorileri bu konunun ilk örnekleri olsa da Ferâhî'nin bu konu üzerindeki çalışmaları daha derindir.¹⁰ Ferâhî'nin en önemli talebelerinden olan Emin Ahsen Islâhî (ö. 1904-1997) de bu usûlü devam ettirip uzun bir zaman diliminde kaleme aldığı "*Tedebbür-i Kur'ân*" ismini verdiği eserinde bu konuya dair ilke ve uygulamaları ortaya koymuştur. İslahi'ye göre nazım konusunda sürelere dikkat etmek gerekir. Çünkü en küçük nazm birimi süredir. Şayet sürelerin birbiriyle uyumu ortaya konulursa nazım daha belirgin olarak kendini gösterir.¹¹

Ülkemizden Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) nazma büyük önem vermiş ve tefsirinde nazma yer ayırmış yeri geldikçe konu hakkında açıklamalarda

⁵ İbn Manzur, "Nazm", *Lisânu'l-Arab*, 4469: Hayrettin Öztürk, *Ferâhî ve Nazm*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 110.

⁶ Muhammed Ali Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm* (ed. Ali Dahrac, çev. Abdullah Halidi - George Zinati), (Beyrut: Mektebetu Lübnan Naşirün, 1996), 2/1429.

⁷ Sedat Şensoy, "Nazmul-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2006), 32/464-466.

⁸ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İFAV 2016), 228.

⁹ Şensoy, "Nazmu'l-Kur'ân", 32/464-466.

¹⁰ Ebu Zer Metin, "Abdülhamid el-Ferâhî'nin Kur'ân Çalışmalarındaki Metodu" *Mecelletu'l-Hind Dergisi*, (İmâm Abdülhamid el-Ferâhî'in hayatı ve çalışmaları -özel sayı-), Bengal, (Temmuz-Eylül), 2017, 6/142-155. <https://azazmi.com/2020/03/1-عدد-9-المجلد-9-مجلة-الهند-المجلد-9-عدد-1-2020> / (Erişim Tarihi: 02.12.2023).

¹¹ Abdülhamit Birışık, "*Kur'ân'da İç Bütünlük: Islâhî'nin Tefsir Yöntemi*", (İstanbul: Divân: İlmî Araştırmalar, 2001), 11/59-90: Abdülhamit Birışık, "Islâhî, Emin Ahsen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2006), 19/191-193.

bulunmuştur.¹² Elmalılı, Osmanlının son dönem Cumhuriyet döneminin ise ilk dönem âlimlerinden olup 1878 yılında Antalya'nın Elmalı İlçesi'nde doğmuş,¹³ 1942'de 64 yaşında iken İstanbul Erenköy'de vefat etmiştir.¹⁴ Elmalılı, *Hak Dili Kur'ân Dili Tefsiri*'nde Kur'ân'ın sahip olduğu eşsiz belâgat ve fesâhat sanatlarını ele almış yeri geldikçe Kur'ân'da bulunan tenasübe kelimelerin seçimindeki ahenge dikkat çekmiştir.¹⁵ Elmalılı'ya göre Kur'ân'da sûreler, âyetler, kıssalar, kelime, harf ve mana açısından bazen açık bazen kapalı olmak üzere birçok yönden tam bir uyum söz konusudur.¹⁶ Elmalılı tefsirinde Kur'ân'ın nazmıyla ilgili görüşlerini ele alan Şaban Kaya, "*Kur'ân'da nazım: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'ân Dili Eseri Örneği*" (2020) isimli bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Ülkemizdeki bu ilme 1878 yılında Bitlis'te dünyaya gelen Said Nursî (ö. 1960) de özel bir önem vermiştir.¹⁷ Hatta bu konudaki görüşlerini Kur'ân'ın i'câz ve nazmını anlatmak için "işârâtü'l-i'câz" isimli bir tefsir kaleme almıştır. Eser küçük olmasına rağmen anlatımındaki güzellik ve uyguladığı kendine has metodu Kur'ân'ın nazmıyla ilgili yazılan diğer eserlerden farklılık göstermektedir. Tam tefsir olmayan bu eser, özellikle Fâtiha ve Bakara Sûresi'nin ilk âyetleriyle bazı sûrelerdeki belirli âyetlerin nazmına değinmiştir. Bedüzzaman, bu eseri yazmadaki maksadını Kur'ân'ın nazmına, lafzına ve ibaresine ait i'câz işaret ve remizlerini beyan etmek olarak belirtir. Çünkü i'câz nazımda ortaya çıkar. Ayrıca o, en parlak i'câz'ın Kur'ân'ın nazmında ortaya çıktığını savunur.¹⁸ Günümüzde Muhammed Said Şimşek de nazm konusuna eserlerinde yer vermiştir.¹⁹ Ali Galip Gezgin'in de konuyla ilgili bir makalesi vardır.²⁰

Kur'ân'da Nazmı Kabul ve Reddeden Müfessirler

Hicrî III. yüzyılın başlarından itibaren bazı müfessirler, tam tefsirden ziyade Kur'ân'ın dil ve belâgat yönüne dikkat çeken i'câz, nazm, sarf, nahv, fesâhat ve belâgat vb. alanlara dair eserler yazmaya önem vermişlerdir.²¹ Çünkü bu müfessirlere göre Allah, Kur'ân'a diğer kutsal kitaplara vermediği ayrı bir güzellik ve özellik vermiştir. Bu güzellik ve özellik, Kur'ân'ın i'câzı ve nazmının güzelliğidir. Diğer üç kutsal kitapta i'câz ve nazım güzelliği yoktur. Yüce Allah, bu özelliği sadece Kur'ân'da ortaya çıkarmaktadır.²²

Kur'ân âyetleri ve sûreleri arasındaki manevi nazım ve fikri bağlantılar günümüze kadar âlimler arasında tartışılmıştır. Arap, Hind alt kıtası ve ülkemizde nazmu'l-

¹² Şaban Kaya, "Kur'ân'da Nazım: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'ân Dili Eseri Örneği", (*Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*), 2.

¹³ Yusuf Şevki Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 11/57.

¹⁴ Hatice Toksöz, "Elmalılı Hamdi Yazır'da Ahlakın Dini Temeli", *Diyanet İlmî Dergisi*, 51/3, 2015, 247-272.

¹⁵ Halis Albayrak, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34/1, 1995, 156.

¹⁶ Şaban Kaya, "*Kur'ân'da Nazım: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'ân Dili Eseri Örneği*", OMÜLEE, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), 186.

¹⁷ Alparslan Açıkgenç, "Said Nursî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 35/565.

¹⁸ İshak Özgel, "Çağdaş Tefsir Yönelişleri Açısından Bedüzzaman Said Nursî'nin Tefsir Yöntemi", *EKEV Akademi Dergisi*, 19/61, (2015), 304.

¹⁹ Kaya, "*Kur'ân'da Nazım: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'ân Dili Eseri Örneği*", 2.

²⁰ Ali Galip Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenasüb ile Sûrelerin Tertibinin Tevkîfilîğinin Kur'ân'ın Metin İçi Bağlamı Açısından Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/30, 2018.

²¹ Öztürk, *Ferâhî ve Nazm*, 113; Osman Keskioglu, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 204-205.

²² Şensoy, "Nazmu'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32/464-466.

Kur'an ilmini karşılaştırmalı olarak incelemek nazmu'l-Kur'an ilminin Kur'an araştırmalarındaki yerini ortaya çıkaracaktır. Nazmu'l-Kur'an ilminde iki gruba ayrılan âlimlerin bir kısmı Kur'an'da nazımın olamayacağını savunurken âlimlerin ekseriyeti Kur'an'da hiçbir kitapta olmayan bir nazımın varlığını kabul etmişlerdir. Kur'an'da nazımı kabul etmeyenlerin başında Arap coğrafyasından İzzuddin b. Abdi's-Selâm (ö. 1262), Hindistan bölgesinden Şah Veliyyullah Dihlevî (ö. 1176/1762) gelmektedir.²³

Kur'an'ı Kerim'de nazımın varlığını kabul eden âlimler çoğunluktadır. Tefsir ilminin önde gelen âlimleri bu görüşü benimsemektedirler. Bu müfessirler, Kur'an'ı Kerim'de nazım ve tenâsübün var olduğunu kabul etmekle yetinmemiş, çalışmalarında Kur'an'da nazımı ortaya çıkarmak için çaba göstermişlerdir. Bu müfessirlerin başında et-Taberî (ö. 923), er-Râzî (ö. 1210), ez-Zemahşerî (ö. 1145) gelmektedir. Ayrıca Ebu Hayyan el-Endelûsî (ö. 1377), Mehâimî (ö. 1432), Bedreddîn ez-Zerkeşî (ö. 1392) ve Celâleddîn es-Suyûtî (ö. 1505) eserlerinde bu konuya değinmişlerdir.²⁴

Ferâhî'den önceki müfessirlerin çoğunluğu, Kur'an'ı Kerim'deki nazımın varlığını kabul etmesine rağmen tefsirlerinde sûre ve âyetlerin arasındaki tenâsübü ortaya koyma gayretleri belirli ayet ve sûrelerle sınırlı kalmıştır. Bu açıdan "*Kur'an'da Nizâm İlmi*"ni en kapsamlı ele alan müfessir Hind'li Abdülhamid Ferâhî'dir. O, bu ilmi yeniden ele almış, temelden yapısını oluşturmuş, usûl ve fûrûunu tam olarak ortaya koymuştur. Müfessirlerin arasında bu konuda onun bu çalışmasına benzer bir çalışma yoktur.²⁵

Ferâhî, Kur'an Nizâmı'nın önemini ve Allah'ın kitabını anlamadaki önemini ayrıntılarıyla izah etmiştir. Ayrıca o, bu ilmin önemine dikkat çekerek Kur'an Nizâmı'nın Kur'an ilimlerinde müstakil bir Kur'an ilmi olarak kabul edilmesini amaçlamıştır. Bu yüzden Allah'ın kitabını okumuş, araştırmış, nazım ilminin temellerini ve kurallarını belirlemek için hayatını harcamıştır. Bu ilmin sınırlarını, konularını, metodunu ve gayesini ortaya koymuştur. Bununla da yetinmemiş kendisinden sonra gelen âlimlere rehber olması, bu ilmin sadece teoride kalmaması ve kendisinden sonrakilerin eksikleri tamamlaması için bu ilmi pratik örnekler eşliğinde sunmuştur.²⁶

Hindistanlı müfessir Mehâimi, Ferâhî'den çok önce, Kur'an'ı Kerim'de manevi nazım ve tenâsüb konusunu derinlemesine incelemiştir. Tefsirinin adını "*Nazmu'd-durer fi tenâsubi'l-âyi ve's-süver*" koyarak bu konuya ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Aslen Lübnan'lı olmasına rağmen Ferâhî'den çok önce kitapları vasıtasıyla Hindistan'da önemli bir etkisi olan Burhâneddîn el-Bikâî (1480) de bu konu üzerinde çok fazla durmuştur.

Ferâhî'ye göre nazım, iki cümle arasında tenâsüb veya bağlamı keşfetmek değildir. Hikmet kapısını açan bir sistem olan nazım, sözdeki gizli hakikatleri ve sırları keşfetmektir. Burada maksat, nazım değil, nazımdaki hikmetlere ulaşmaktır diyen Ferâhî, aynı zamanda nazımı sağlam bir ip ve yol gösteren bir yıldız benzeten kelâmın, nizâma bağlı olduğu ifade etmektedir.²⁷

²³ Mehmet Erdoğan, "Şah Veliyyullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2010), 38/260-262.

²⁴ İshıyaq Ahmad Zıllı, "Ferâhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1997), 15/477-478.

²⁵ Metin, "*Abdülhamid el-Ferâhî'nin Kur'an Çalışmalarındaki Metodu*", 142-155.

²⁶ Metin, "*Abdülhamid el-Ferâhî'nin Kur'an Çalışmalarındaki Metodu*", 142-155.

²⁷ Abdülhamid el-Ferâhî, *Resâi'l-İmâmi'l-Ferâhî fi Ulûmi'l-Kur'an*, (A'zamgarh: ed-Dâiretu'l-Hamidiyye, 3. Baskı, 1991), 89.

Nazm ilmine önem veren Burhaneddin Bikâî (ö. 885/1480)'i de nazmu'l-Kur'ân ilmini şöyle tarif eder: Nazmu'l-Kur'ân ilmi, Kur'ân sûreleri arasındaki ilişkinin sebep ve kaynaklarını bilmek ve durum neyi gerektiriyorsa ona göre manaları nakleden bir belâgat sırrıdır. Bu ilimde maharet, her bir sûrenin merkezi konusunu anlamaya bağlıdır. Bunun içinde tüm âyetlerden maksadın ne olduğunun bilinmesi faydalı olur.”²⁸

Ferâhî'nin *Nizâmu'l-Kur'ân* tasavvurunda *sûrenin sütunu (amûd)* olarak ifade ettiği sûrenin ana konusunu bilmek, hikmetten daha önemsiz değildir. Bu ana konudan (amûd) maksat sûredeki ana konu ve ona bağlanan alt konulardan ibarettir. Kur'ân sûrelerindeki ana konuyu anlamadıkça o sûrenin âyetlerindeki Kur'ân nizâmını anlamak mümkün değildir. Bu açıdan Ferâhî'ye göre sûrenin ana konusunu ortaya çıkarmak onun nizâmını bilmekle ancak mümkün olur.²⁹ Bazen ana konuyu bulmanın çok zor olduğunu dikkatli ve derin düşünme gerektiğini ifade etmektedir. Bunun da çok zahmetli bir iş olduğunu vurgulamaktadır.

Nazmu'l--Kur'ân'ı kabul edenler olduğu gibi Kur'ân'da nazmı kabul etmeyen Müfessirler de mevcuttur. Ferâhî, Allah kelamında nazmın olmadığını inkâr edenlerin inkâr sebeplerini âyetlerdeki bu nizâmı ortaya çıkarmanın zor olması ve konunun derin incelikler barındırması olduğunu iddia etmektedir: *Kur'ân'da nazmın varlığını inkâr eden kimsenin nazmı inkâr etmesinin sebebi, konunun araştırmacının nefesine hoş gelmemesidir. Çünkü akıllı bir kimse insanlar arasında dahi bir sözün düzensiz olmasını kabul etmez hatta sözündeki bu nizâmsızlığı bir zaman sonra fark ederse döner onu inkâr nispetinde düzeltir,*³⁰ diyerek Kur'ân'da nizâmı inkâr edenlerin bunu ancak onları bilgi bakımından zor durumda bırakması nedeniyle yaptıklarını iddia etmektedir.

Ferâhî, bazı ilim ehlinin Kur'ân nizâmını inkâr etme sebeplerini bu ilmin zor ve dikkat gerektirdiğini ve tefsirde te'vil vecihlerinin çok olması olarak açıklamaktadır. Ona göre, âlimlerin Kur'ân'ın bazı sûre ve âyet nazmını ortaya koymada başarılı olamamalarının nedeni, meseleyi kolay zannetmeleri ve Kur'ân'da bir âyette bile nazım yoksa bütün Kur'ân'da nazımın hiç bulunmayacağı iddiasında bulunmalarıdır. Bu sebeple Kur'ân'daki nazmı inkâr etmişlerdir. Bu konuda âlimlerin başarısızlığının bir sebebi de Fahrüddin er-Râzi'dir. Çünkü o, Kur'ân'da nazımın ispatında başarısızlığının kendisinden sonra gelen âlimlere bu konuda başarılı olma umudunu kapatması, müfessirlerin nazmı ortaya çıkarma da başarıya ulaşamamasının nedenidir. Ayrıca ona göre *Kur'ân'daki nizâmı anlayamamanın bir diğer ana sebebi te'villerin çok olmasıdır. Tefsirlerde te'villerin çok ve birbirinden farklı olması bu nizâma aykırıdır. Ayrıca ümmetin gruplara, fırkalara bölünmesi Kur'ân tefsirlerinde nizâmın ortaya çıkmama algısını güçlendirmektedir. Çünkü her grup kendisi ve mezhebi için hoş gelen görüşü seçmekte ve desteklemektedir. Böylece nizâmın ortaya çıkması da zorlaşmaktadır.*³¹

Ferâhî, Kur'ân'ı Kerim'in parça parça indiğinden dolayı birbirinden bağımsız inen âyetlerde tenasübün olmayacağını, Araplarda kelâmın zaten düzenli bir kullanım şeklinin bulunmadığı ve bu konunun dinin temel konularından birisi olmadığını ileri sürerek nazmı reddeden âlimlerin ileri sürdükleri şüphelerin zayıf ve hatalı olduğunu savunmuştur.³² Çünkü Kur'ân, yeryüzüne parça parça inmesine rağmen Mushaf'ta bir bütün olarak toplanmış, hiçbir sûre ve âyet eksik

²⁸ Ebu'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât b. Ali b. Ebî Bekr el-Bikâî, *Nazmu'd-Dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, (Beyrut: *Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye*, 1415), 1/6.

²⁹ Metin, “*Abdülhamid el-Ferâhî'nin Kur'ân Çalışmalarındaki Metodu*”, 142-155.

³⁰ Abdülhamid el-Ferâhî, *Resâil-İmâmi'l-Ferâhî fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 33-34.

³¹ Abdülhamid el-Ferâhî, *Resâil-İmâmi'l-Ferâhî fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 36-38.

³² Abdülhamid el-Ferâhî, *Resâil-İmâmi'l-Ferâhî fî ulûmi'l-Kur'ân*, 36-37.

kalmamıştır. Dolayısıyla Kur'ân nazmı inişine değil, elimizde bulunan son şekline bağlıdır. Kelâmın düzenli bir şekilde kullanılmaması Arapların âdetlerinden değildir görüşü batıl, anlamsız ve temeli olmayan bir iddiadır.³³ Ferâhî, bu şüpheyi şu şekilde reddetmiştir: “Elbette Araplar şiirle eğlenirlerdi ancak onu yüksek bir fikir saymazlardı. Onlar hikmet sahiplerine saygı, hikmetli sözlere de sevgi gösterirlerdi.”³⁴ Kur'ân Nizâmı'nın dinin ana konularından olmamasına dair şüpheyi Ferâhî şöyle reddetmektedir: *Bu şüpheyi söyleyen bizim maksadımızı anlamamıştır. Biz bununla belâgî latifeleri ve i'caz vecihlerini kastetmiyoruz, amacımız bu değildir. Bizim maksadımız Kur'ân'daki beyânın manasını tedebbür etmektir. Kur'ân'ın manasını bilmeye vesile olan ilimlerden biri de Kur'ân nizâmını bilmektir. Ayrıca Kur'ân'ı anlamak ve tedebbür etmek dinin en önemli ve en şerefli gayelerindendir. Dolayısıyla Kur'ân'ın nizâmını bilmek vaciptir. Çünkü vacibe giden yol vaciptir.*³⁵

Hindistan'da Nazmu'l-Kur'ân Hakkında Çalışan Müfessirler

Nazmu'l-Kur'ân ilminin ne olduğu tarih boyunca İslam dünyasında bu ilmi kabul eden ve etmeyen müfessirlerin görüşlerini serdettikten sonra şimdi de Hindistan alt kıtasında yaşayan ve tefsir alanında eser telif eden müfessirlerin görüşlerini ve eserlerini ele alacağız.

Hindistan bölgesinde nazm konusunda eser telif eden en önemli müfessirler; Mehâimî, Abdülazîz ed-Dihlevî', Ferâhî ve Islâhî'dir. Bu müfessirler eserlerinde Kur'ân'da nazmın varlığı üzerinde birçok tespit bulunarak pratik olarak konuyu tefsirlerinde ele almışlardır. Çalışmamızda Hindistan tefsir geleneğinin teşekkül etmesine önemli katkısı olan bunlardan başka üç müfessir daha vardır. Onların da bu ilme katkılarından bahsedilecektir.

Ali b. Ahmed Mehâimî (1374-1432)

Hindistan coğrafyasında Nazmul-Kur'ân çalışmalarının bilinen ilk temsilcisi olan Mehâimî, Bombay yakınlarındaki Mehâim'de 1374'te doğmuştur. Aslen Kureyş kabilesine mensup bir aileden olan ataları, Haccâc b. Yûsuf'un eziyet ve baskılarından kaçarak Medine'den Hindistan'a gelerek buraya yerleşmiştir.³⁶ Müellifin tefsir ilmine dair en önemli eseri, “*Tebşîrû'r-raḥmân ve teysîrû'l-mennân fî tefsîrî'l-Kur'ân*”dır. Müfessir bu eserinde Nazmu'l-Kur'ân'a ayet ve sûreler arasındaki münasebete dair kıymetli bilgiler vermiştir.³⁷ Mehâimî'nin kendi yazdığı bu tefsir, *Tefsîrû'l-Mehâimî* adıyla da bilinen tasavvufi ve işâri bir tefsirdir.³⁸ Tefsir alanında Hindistan'lı müfessirler tarafından yapılan çalışmalar konusunda Abdülhay el Hasenî'nin kitabında yer verdiği müfessirler ve eserleri listesinde bu eser, Hindistan'da Arapça olarak yazılan ilk tefsir eseri olduğu bilgisi mevcuttur.³⁹

Ülkemizde Hindistan alt kıtası tefsir ekolleri hakkında ilk akademik çalışmaları yapan Abdülhamit Birışık'tır. Ona göre Ali Mehâimî'nin *Tefsîru Tebşîrî'r-Raḥmân* isimli bu tefsiri Kur'ân sûrelerinin ve ayetlerin birbirleriyle ilişkisinden bahsi bakımından önemlidir. Eser, hacim ve açıklamalar yönünden Celâleyn Tefsiri'nden

³³ Metin, “Abdülhamid el-Ferâhî'nin Kur'ân Çalışmalarındaki Metodu”, 142-155.

³⁴ Abdülhamid el-Ferâhî, *Resâil-İmâmi'l-Ferâhî fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 223.

³⁵ Metin, “Abdülhamid el-Ferâhî'nin Kur'ân Çalışmalarındaki Metodu”, 142-155.

³⁶ Abdülhamit Birışık, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 25.

³⁷ Abdülhamit Birışık, “Mehâimî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2003), 28/360.

³⁸ Necdet Ahyân, “Ali b. Ahmed Mehâimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri”, (Basılmamış doktora tezi), 5.

³⁹ Abdülhay b. Fahreddin el-Hasanî, *es-Sekâfetu'l-İslâmiyye fî'l-Hind*, (Dımaşk: Matbuâtu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye 1984), 164.

geniştir. Fatıha Sûresi'nin tefsirine diğer sûrelere göre daha çok yer verilmiştir. Tefsirde en belirgin özellikler: Bir sûrenin tefsirine başlanılmadan önce o sûre konusunda kısa bir bilgilendirme ile birlikte çeşitli kavramlar ve hurûf-u mukattaa için açıklamaların verilmesidir.”⁴⁰

Abdülazîz ed-Dihlevî (1746-1824)

Delhi'de 1746 yılında doğan Abdülazîz ed-Dihlevî, Hindistan'da meşhur âlim ve Nakşibendî tarikatının şeyhi olan babası vesilesiyle iyi bir eğitim almıştır. Küçük yaşlarında tecvid ve kıraat öğrenmiş ve hafızlığını tamamlamıştır. 1824 yılında Delhi'de vefat etmiştir.

Abdülazîz ed-Dihlevî'nin tefsir alanında *Tefsîru fethi'l-'azîz* isimli eseri mevcuttur. İçerisinde Fâtıha, Bakara ile Tebâreke ve Amme cüzleri vardır. Hint ihtilâlinde kaybolan bu eserin sadece iki cildi günümüzde elimizde olup basılmıştır. Tefsirinde Kur'ân'da nazm konusuna çok yer vermemesine rağmen ilmî olarak güçlü bir gelenekten gelmesi ve iyi yetişmesi nedeniyle Hint'li Müslümanlar üzerinde tesiri büyüktür. Ona göre Kur'ân'dan ve Sünnet'ten uzaklaşma İslam âlemindeki kötülüklerin başlıca sebebidir. Müslümanlar Kur'ân ve Sünnet'e sarılıp bid'atları terk ettiklerinde gerçek kurtuluş yolunu bulacaklarını belirtmektedir.⁴¹

Abdülhamîd b. Abdilkerîm Ferâhî (1863-1930)

Hindistanlı bir müfessir olan Ferâhî, 1863'te Hindistan'ın A'zamgarh bölgesindeki Perihâ köyünde doğmuştur. Ferâhî, küçük yaşta hafızlığını tamamlamış ve Farsça öğrenmiştir. Halasının oğlu olan Hindistan'ın tanınmış âlimlerinden Şibli Nu'mânî'den İslâmî ilimlerden Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis, mantık ve felsefe vb. dersler almıştır.⁴² Ferâhî, 11 Kasım 1930'da Mathûrâ şehrinde vefat edip oraya defnedilmiştir.⁴³

Ferâhî, ilmi çalışmalarında *Kur'ân'ı anlama* konusunu asıl ilgi alanı olarak benimsemiştir.⁴⁴ Bundan dolayı birçok yeni metod ve yöntemi çalışmalarında uygulamıştır. Onun Kur'ân'ı anlama yolunda kullandığı metodları şunlardır; Onun Kur'ân'ın incelikleri üzerinde derinlemesine düşünmesi onu bu konuda bazı temel prensip ve ilkeleri bulup geliştirmeye sevk etmiştir. Onun “nazm-ı Kur'ân” adını verdiği bu temel ilke ve prensiplerin temel dayanağı Kur'ân'ın tutarlılığıdır. Bu tutarlılık özelliği yani nazm olmadan Kur'ân anlaşılması mümkün değildir. Ferâhî kendinden önceki âlimlerinin nazmı ele alış biçimlerinden farklı olarak nazmı sadece sûre ve ayetlerde bulunan tenasübe indirmemiştir. Çünkü ona göre tenâsüb tertiple birlikle değerlendirilirse nazm oluşur. Ayrıca dikkat edilmesi gereken temel nazım biriminin sûre olduğunu savunan Ferâhî, nazım açısından küçük sûrelerin de büyük sûreler kadar önemli olduğunu kısa veya uzun her sûrenin bir ana konusu olduğunu bütün sûrenin bu ana konu etrafında döndüğünü belirtmektedir.⁴⁵ Kur'ân'da nazm hususunda öncelikle sûrelerde âyetler birbiriyle çok yakın bir mana ağıyla örüldüğü gibi sûreler de mükemmel düzenlenmiş bir bütünlük içerisindedir. Her sûrenin önceki ve sonraki sûre ile

⁴⁰ Birışık, Hint Alt kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri, 37.

⁴¹ Talat Koçyigit, “Dihlevî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1988), 1/188-189.

⁴² Orhan Güvel, “Hamîduddîn el-Ferâhî ve Leheb Sûresi Tefsiri”, Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi, Aralık 2019, 158.

⁴³ Zilli, “Ferâhî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 15/477-478.

⁴⁴ Ahmed İdris, el-Edebu'l-Arabî fi şibhi'l-kârati'l-Hindiyeye hatta evahiri'l-karni'l-ışrîn. (el-Cize: Ayn li'd-dirâsât ve'l-buhûsu'l-insâniyye ve'l-ictimâiyye, 1. Baskı, 1998), 390-391.

⁴⁵ Metin, “Abdülhamîd el-Ferâhî'nin Kur'ân Çalışmalarındaki Metodu”, 6/142-155.

yakın ilişkisi vardır. Ferâhî'ye göre bu düzeni anlayan kimse, Kur'an'ın yarısını anlamış demektir.⁴⁶

Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması için Ferâhî'nin benimsediği yöntemler şunlardır. Onun çalışmalarının ana hedefi Kur'an tefsir edilecekse kendisi gibi mükemmel bir kitapla tefsir edilmelidir. Çünkü o, âyetin manası benzer ayetlerle anlaşıldığında başka hiçbir kaynağa başvurmamıştır. Fakat mana da bir kapalılık varsa o zaman ikinci kaynak olan Hadis-i Şeriflere başvurmuştur. Yine de manayı açıklığa kavuşturamazsa delil olarak kullanılabilen Câhiliye şiirine başvurmuştur.⁴⁷ Aynı zamanda güçlü bir şair olan Ferâhî, Kur'an'ın doğru anlaşılması için zaman zaman tefsirinde Araplar'ın dil kitaplarından da faydalanmıştır.⁴⁸

Ferâhî, tefsir ilmi ve Nazmu'l-Kur'an'la ilgili beş eser telif etmiştir. Kur'an'ın doğru anlaşılması için kendine has metod ve yöntemleri örnekler eşliğinde ortaya koymuştur. Onun bu konudaki en önemli eseri; *Tefsiru nizâmi'l-Kur'an ve te'vilü'l-furkân bi'l-furkân* isimli bu alandaki en önemli eserinde tefsir düşüncelerini ifade ettikten sonra âyet ve sûreler arasındaki münasebeti ortaya koymaya ve Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmeye çalışmıştır.⁴⁹ *Delâ'ilü'n-nizâm* isimli eserinde âyet ve sûrelerinin birbiriyle irtibatını örnekler eşliğinde ele almıştır. *Esâlibü'l-Kur'an* isimli eserinde ise belâgat ilminde bulunan hitap, hazf, tafsil vb. birçok sanatı Kur'an'ın doğru anlaşılması için ele almaktadır. Ferâhî'nin *et-Tekmil fi uşûli't-te'vil* isimli eserinde te'vil konusu ele alınmıştır. Bu eserde te'vil kavramı, te'vilde hata ve te'vil esasları ve Kur'an'ın Kur'an'la tevili gibi konular izah edilmiştir. Son olarak bu ilmlle ilgili *Müfredâtü'l-Kur'an* isimli eseri vardır. Bu eser Ferâhî'nin, diğer müfessirlerden farklı anlam verdiği Kur'an'daki bazı lafızları açıkladığı eseridir.⁵⁰

Emîn Ahsen Islâhî (1925-1997)

Hindistan'ın A'zamgarh şehrine bağlı Bumhor köyünde 1925'te doğan Islâhî, Ferâhî'den tefsir, fıkıh, felsefe ve siyaset okumuş ve hocasının vefatına kadar (1930) yanından ayrılmamıştır. Ondan sonra da bu çalışmalara devam etmiştir. Islâhî 15 Aralık 1997'de Lahor'da vefat etmiştir.⁵¹

Islâhî, hocası Ferâhî gibi Kur'an'ın doğru anlaşılmasına önem vermiştir. Kur'an'ın tefsiriyle ilgili görüşlerini *Tedebbür-i Kur'an* isimli kitabında ele almıştır. Islâhî, 1980 yılında tamamladığı tefsirinde Kur'an'ı doğru anlayabilmek için Kur'an'ı ilahi bir kitap olarak kabul etmeyi, âyet ve sûreler üzerinde derin düşünmeyi ve doğru anlam için Allah'a teslim olmayı ön şart olarak belirlemiştir. Kur'an'ı tefsir ederken benzer âyet ve dil özelliklerinden istifade etmeyi iç vasıtalar olarak ifade ederken Hz. peygamberden gelen sahih hadisleri, sahâbe sözlerini, sûrenin sebab-i nüzûlü ile diğer tefsir, İlâhî kitapları ve Arap tarihini bilmeyi hâricî araçlar olarak değerlendirmektedir. Ferâhî gibi Islâhî de nazma önem vermiş eserinde nazmı kelime kelime, âyet âyet inceleyerek büyük bir titizlikle nazmı bulmaya çalışmıştır. Ona göre, Kur'an'ı anlamak için nazım çok önemlidir. Nazım olmadan bir âyetin ya da sûrenin doğru manası anlaşılabilir. Bütün sûreler bu sağlam örgülü çerçeve içerisinde açıklanabilir.⁵² Tefsirde âyet ve sûreler arasındaki münasebet

⁴⁶ Abdülhamid el-Ferâhî, *er-Ra'yu's-sahîh fi men huve'z-zebîh* (Dimaşk: Dâru'l-kalem, 1918), 21-29.

⁴⁷ Ferâhî'nin şairlik yönü için bkz. Mohammad Shakib Asım, "XIX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılın Başlarında Yaşamış Hindistanlı Şairlerin Şiirlerinde Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlılar" *Şarkiyat Mecmuası*, 43 (Ekim 2023), 43/201-223.

⁴⁸ Ahmed Hasan Ferhat, "İmâmu'l-Arabiyye ve't-Tefsir fi Şibhi'l-Karreti'l-Hindiyeye", *Mecelletu'l-Hind*, 227-237.

⁴⁹ Abdülhamid el-Ferâhî, *er-Ra'yu's-sahîh fi men huve'z-zebîh*, 24-27.

⁵⁰ Abdülhamid el-Ferâhî, *er-Ra'yu's-sahîh fi men huve'z-zebîh*, 27-28.

⁵¹ Birişik, "Emîn Ahsen Islâhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29/191.

⁵² Öztürk, *Ferâhî ve Nazm*, 150.

anlatılırken mesele uzatılmamış, tekrarlardan kaçınılmış ve akıcı bir üslûb benimsenmiştir.⁵³ Ülkemizde bu tefsir hakkında üç yüksek lisans ve bir doktora çalışması yapılmıştır.⁵⁴

Hindistan'da bunların dışında tefsir alanında eser veren iki Hindistan'lı müfessir daha vardır. Ancak bunlar nazm konusuna önem vermese de Hindistan'da tefsir anlayışının gelişmesine katkı sağlamıştır. Bunlardan birisi Sıddik Hasan Bahâdır Hân (ö. 1890)'dır. Aslen Buhârâlı olup 1832 yılında Kannûc'da dünyaya gelen Sıddik Hasan Bahâdır Hân tefsir alanında *Feth'ül-Beyân fî Makâsîd'il-Kur'ân* isimli bir tefsir yazmıştır. Bu eserde rivayet ve dirayet metodlarını birleştirmiştir. Bu tefsir, nazmul-Kur'ân açısından önemli olmasa da eşinin yönetim kadrosundan olması vesilesiyle Hindistan'da dini ilimlerin yayılmasında ve ülkede yaygınlaşmasında yeni bir çığır başlatması açısından önemlidir.⁵⁵

Hindistan tefsir geleneğinde önemli bir müellif de Ebu'l-A'lâ-el-Mevdûdî (ö. 1979)'dir. Hindistan'ın Örnekâbâd şehrinde 1903 yılında dünyaya gelmiştir. Mevdûdî yazmış olduğu *Tefhîm'ül-Kur'ân* isimli tefsirinde İslam düşüncesini yeniden ihya etmeye çalışmıştır. Onun tefsirinin en önemli yönü Kur'ân'ı yeni ve modern bir üslupla ele almıştır. İnsanların, yaşadığı dönemde Kur'ân'ı anlamak için çağın gereklerini dikkate alarak yazılan bu tefsir, son derece önemli bir tefsirdir.⁵⁶

Hindistan'da kendisi bulunmasa da bu coğrafyanın Kur'ân ve tefsir çalışmalarında eseri çok yaygın olan diğer önemli bir müfessir de Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbâvî el-Bikâî (ö. 1480)'dir.⁵⁷ Lübnan Bikâî'li olan bu müfessirin Kur'ân üzerinde yazdığı *Nazmu'd-dürer* isimli kitabı, Hindistan'da çok sayıda el yazması ve ilk basılan kitaplardan olması dolayısı ile Hindistan coğrafyasında mühim bir yer elde etmiştir.⁵⁸

Bikâî, âyetler ve sûreler arasındaki anlam ilişkilerini inceleyen münâsebat (tenâsüp) ilmini tefsir çalışmalarının merkezine almış, teorik olarak sistemleştirmiş ve 14 yılda yazdığı Nazmü'd-dürer adlı tefsirinde pratik olarak uygulamıştır. Ayrıca o, Kitâb-ı Mukaddes verilerini belli prensipler dâhilinde yoğun olarak kullanmıştır.⁵⁹ Bikâî tefsirinde kelimeleri ve âyetleri tek tek ele alır ve kelimelerin ve âyetlerin öncesiyle ve sonrasıyla nasıl ilişkili olduğunu açıklamıştır. Sûrenin başındaki âyet ile sûrenin sonundaki âyetin bile uyum içerisinde olduğunu eserinde ispatlamaya çalışmıştır. Ayrıca Kur'ân'ın mucize oluşunun terkip ve tertip sayesinde olduğuna değinir. Sûrelerin isimleri ile muhtevası arasında ilişki kurmaya çalışır ve sûrelerin isimleriyle muhtevası arasındaki ilişkinin ve tenâsübün olduğunu iddia eder. O, her sûreyi tek bir âyet gibi ele alıp değerlendirir.⁶⁰

⁵³ Abdülhamit Birişik, "Hind Alt Kıtasında Urduca Tefsirler ve Ehl-i Kur'ân Ekolü", MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (doktora tezi, 1996), 267.

⁵⁴ Birişik, *Hind Alt Kıtasında Urduca Tefsirler ve Ehl-i Kur'ân Ekolü*, 268.

⁵⁵ Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 757-759.

⁵⁶ Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, (İstanbul: Çağrı Yayınları), 16/288-289

⁵⁷ Abdurrahim Kaplan, *Bikâî'nin Nazmu'd-Durer'inde İsrâiliyyât*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Diyarbakır 2018), 7.

⁵⁸ Necati Kara, "Nazmu'd-Durer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2006), 32/464.

⁵⁹ Mustafa Özel, "Tefsir Kaynağı Olarak Kitab-ı Mukaddes: İbrahim Bikâî Örneği", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1, 2010, 72.

⁶⁰ Kara, "Nazmu'd-Dürer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32/463-464.

Ülkemizde bu tefsir üzerine Necati Kara “*Bikâi'nin Nazmü'd-dürer'i ve tefsirdeki yöntemi*” isimli doktora çalışması (1981) mevcuttur.⁶¹ Ayrıca Adnan Arslan'ın “*Bikâi'nin Nazmu'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmi'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde*” isimli bir makalesi vardır.

Ferâhî'nin Nazmu'l-Kur'ân'ı İspat İçin Kullandığı Kaynaklar

Hindistan'da Kur'ân'ı tefsir çalışmalarında en önemli kaynak, diğer müslüman coğrafyalardaki tefsir usullerinde olduğu gibi Kur'ân'ın benzer ayetleriyle Kur'ân'ı açıklamaya çalışmaktır. Çalışmamızın bu bölümünde Ferâhî ve -bazı yerlerde- Islâhî'nin nazmu'l-Kur'ân-ı ispat için kullandıkları Kur'ân ve diğer kaynakları, bu kaynakları kullanırken belirledikleri ilkeleri örnekler eşliğinde ortaya konulacaktır. Onların tefsirlerinde genel olarak Kur'ân'ın Kur'ân, hadis, ehl-i kitap rivayetleri, dil ve şiir ile desteklemeyi benimsedikleri görülmektedir.

Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsiri

Kur'ân ve tefsir usulünde Kur'ân'ın Kur'ân'la yani benzer ayetlerle açıklanması en önemli kuraldır. Bu kuralı birçok müfessir, tefsirlerinin mukaddimelerinde açıklamıştır. İbn Kesir (ö. 1373) tefsirinin mukaddimesinde, es-Suyûtî (ö. 1505) *el-İtkan* kitabında bu hususu genişçe izah etmektedir.⁶²

Ferâhî, Kur'ân araştırmalarındaki metodunu açıklarken birkaç hususa dikkat çekmektedir. Önce doğrudan Kur'ân'ın âyetlerini anlamak ve âyetin siyak ve sibakını düşünmek ve ona benzer âyetler varsa onları göz önünde bulundurmak. Ayrıca Arap kelâmının üslubunu ve kullanım metodunu dikkate almaktır. Kalbin mutmain olması için daha sonra âyetleri anlamak için tefsir ve hadis rivayetlerine müracaat ettiğini birçok eserinde belirtmektedir. Ferâhî, âyetleri anlamak için uyguladığı yöntemi: “*Önce tefsir kaynaklarına bakmadan âyetin manasını ve ona benzer âyetleri düşünürdüm. Âyetin manasını anladıktan sonra Taberî ve Râzî gibi tefsir kaynaklarına yönelirdim. Bu yöntemle tefsir hususunda bazen selefin görüşlerine, bazen de onların görüşlerinin yakın manasına ulaşırdım. Ancak anlaşılabilir bir durum ortaya çıkıp âyeti tam anlayamayınca o zaman bu durumu kendime, ilmimin azlığına yorumlardım.*”⁶³ şeklinde açıklamaktadır.

Ferâhî, Kur'ân-ı Kur'ân ile tefsir etmek için birtakım usûl ve kurallar ortaya koymuştur: onun birinci önceliği Kur'ân'ın nazmına ve siyâkına sarılmaktır. Bu konuda: “*Evlerinizde oturun ve daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın...*”⁶⁴ âyetini siyâk ve nazım bakımından ele almaktadır. Ona göre bu âyet, mü'minlerin anneleri hakkında nazil olduğundan başkaları buna katılmamalıdır. Müfessirlerin ortaya koydukları farklı yorumların hepsi, zayıf rivâyetlere dayanmaktadır. Bu nedenle müfessir, açık bir Arap dili ile nazil olan Kur'ân'ı bu âyet gibi Kur'ân'ın nizamı ve siyâkı ile bağdaşmayan görüşleri, şâz manaları terk edip benzer ayetlerle açıklamaya çalışmalıdır. Çünkü Kur'ân'ı açıklamak için benzer âyetler birbirlerine kâfi gelir.⁶⁵

Ferâhî, Kur'ân sûrelerindeki bazı âyetlerin birden fazla mana taşıması durumunda tercih sıralamasını şöyle izah etmektedir; “*önce sürenin ana konusuna uygun olan mana alınır. Daha sonra Kur'ân'ın diğer yerlerinde benzeri olan âyetlerin manası*

⁶¹ Ömer Kara, “Bikâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1992), 6/149-150.

⁶²Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesir, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-'azîm*, (thk. Muhammed Ali es-Sâbüni, (Mekke: Dâru'l-fikr, 2001), 1/9.

⁶³ Abdulhamid el-Ferâhî, *Resâi'l-İmâmi'l-Ferâhî fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 57.

⁶⁴ *el-Ahzâb*, 33/33.

⁶⁵ Abdulhamid el-Ferâhî, *Resâi'l-imâmi'l-Ferâhî fi ulûmi'l-Kur'ân*, 275.

tercih edilir. Güzel ahlaka yakın olan manalar tercih edilir. Son olarak ta Arap dilinde tek anlama gelen kelimeler tercih edilir.”⁶⁶

Ferâhî, Kur'ân tefsiri ve manası üzerindeki derin araştırmalar sonunda Kur'ân'daki bütün manaların kat'iyet ifade ettiği sonucuna ulaştığını ifade etmektedir. “*Size apaçık bir nur indirdik.*”⁶⁷ âyetinde olduğu gibi Kur'ân âyeti de bunu desteklemektedir. Bu âyetin ışığında Ferâhî, Kur'ân'ın hepsinin delâletinin kat'i olduğunu belirtmektedir.⁶⁸ Ona göre bir âyetin tefsirinde birçok farklı mananın bulunması, müfessirin bu konuda ilmî yönden yetersizliğini ortaya çıkardığını fitne kelimesi örneğinde vermektedir. Bir müfessirin, “fitne” kelimesinin manasını açıklarken Râzî'nin yaptığı gibi hiçbir tercihte bulunmadan bu kelimenin onbeş manasını veya birçok tevlini tefsirinde sıralamasının caiz olmadığını ifade etmiştir.⁶⁹

Ferâhî, bazı müfessir ve fırkaların yaptığı gibi Kur'ân'ı muhkem ve müteşâbih şeklinde parçalara bölmek ve bir âyetin tefsiri için birçok mana irâd etmeyi şifası olmayan bir hastalık olarak nitelemektedir. Ferâhî *et-Tekmil fi usûli't-te'vil* kitabında bu durumu şöyle ifade eder: “*Bu amansız hastalıktan kurtuluş, ancak Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyetine tefsir diye eklenen birçok rivâyet ve görüşleri terk ederek tek bir te'vile dayanan Kur'ân'a sınıksız tutunmakla gerçekleşir. Bu da ancak Kur'ân'ın tek bir mana ifade ettiğine inandığımızda olur. Kur'ân âyetlerinin delâleti kat'i ifadesi ile onun tek bir mana taşıdığını, tek bir manaya işaret ettiğini belirtmektedir.*”⁷⁰ Kur'ân âyetlerine birçok mana verilmesinin sonucunda ümmette birçok fitne ortaya çıktığını ve birçok kişinin küfre düştüğünü de çeşitli örneklerle dile getirmektedir.

Kur'ân bir yerde bir hükmü icmâlen anlatırken başka yerde bunu detaylı anlatmış, bazen mukayyet bazen de mutlak olarak anlatmıştır.⁷¹ Bundan dolayı müfessire düşen, bir konuda bir âyeti tefsir ederken mücmel âyetleri mufassal âyetlerin ışığında, mutlak âyetleri mukayyet âyetlerin ışığında anlamak için o konuda var olan bütün âyetleri incelemesidir.

Ferâhî'nin talebesi Islâhî, onun gibi nazm ilminin anlaşılması için çok çaba sarfetmiş ve bu ilmi daha da ileriye götürmeye çalışmıştır. Tefsirinde Kur'ân'da nazm konusunu ele alırken Ferâhî'den farklı bir üslup benimseyerek Kur'ân'daki bütün sûreleri ikişer ve yedişer gruplara bölmeye dikkate değerdir. Öncelikle o, birbirini tamamlayan sûreleri ikişerli gruplara ayırmıştır. Daha sonra Kur'ân'daki tüm sûreleri yedişerli gruplara ayırarak aralarındaki tenâsübü ortaya koymuştur. Islâhî, sûrelerin bu şekilde gruplara ayrılması gerektiğine Hicr (15/87) ve Zümer (39/23) âyetlerini delil olarak getirmiştir. Kur'ân'ın anlaşılması için ilk kez denenen Islâhî'nin bu yeni sistemi, ilim çevrelerinde ilgi çekmiştir.⁷²

Kur'ân'ı Hadisle Tefsiri

İslam'ın ikinci ana kaynağı hadislerdir. Bu konuda tüm müfessirler Kur'ân'ın açıklayıcısı olan Hz. peygamberin hadislerini âyetleri açıklarken tefsirlerine almışlardır. Ancak bazı müfessirler sadece sahih ve muteber hadisleri delil olarak alırken bazıları ulaşabildiği her hadisi delil olarak kullanmışlardır. Bu yüzden bazı müfessirler zayıf hadisleri kullandıkları için tenkide uğramış ve değer görmemiştir.

⁶⁶ Metin, “Abdülhamid el-Ferâhî'nin Kur'ân Çalışmalarındaki Metodu”, 142-155.

⁶⁷ en-Nisâ, 4/174.

⁶⁸ Abdulhamid el-Ferâhî, Resâil-İmâmi'l-Ferâhî fi Ulûmi'l-Kur'ân, 48.

⁶⁹ Metin, “Abdülhamid el-Ferâhî'nin Kur'ân Çalışmalarındaki Metodu”, 142-155.

⁷⁰ Abdulhamid el-Ferâhî, *et-Tekmil fi Usûli't-Te'vil*, (Hindistan: ed-Dâiretu'l-Hamidiyye, 1357), 57.

⁷¹ Abdulhamid el-Ferâhî, *et-Tekmil fi Usûli't-Te'vil*, 59.

⁷² Birışık, “İslâhî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 19/191-193

Hindistan tefsir ekolünün öncülerinden olan Ferâhî'nin tefsirde hadislerin kullanımıyla ilgili birtakım ilkeleri mevcuttur. Ferâhî, en güzel tefsirin Kur'an'ı Kur'an'la, ondan sonra hadisler ve Hz. Peygamberle beraber olan sahabeden gelen bilgilerle yorumlanan tefsir olduğunu dile getirmektedir. Taberî gibi bazı âlimlerin tefsirini hadis üzerine kurmalarını eleştirmiştir. Çünkü bu tefsirde bulunan merfû hadisin çok az, zayıf hadisin ise çok fazla olduğunu ve aralarında ihtilaf bulunan birçok te'vil ehlinin görüşlerinin bulunduğunu zikretmektedir. Sahih hadislerin Kur'an'la çelişmeyeceğini, ayetleri benzeriyle tefsir ettikten sonra manayı desteklemek için hadislerden faydalanılması gerektiğini açıklamaktadır.⁷³

Ferâhî, sahih hadisle tefsir yapmaya karşı değildir. Ancak ona göre tefsirle ilgili sahih hadisler çok azdır. Bir ayetin te'viline/tefsirine rivayetleri farklı yorumlara muhtemel olan bir hadisle karar vermek mümkün değildir. Hadisler, sıhhatlerinin olup olmamasına göre belirli bir manaya delaletleri itibariyle, kat'î veya zannî manalı olarak isimlendirilmiştir. Ferâhî de hadisler konusunda bu usûlü benimseyerek müfessir ve belâgatçıların Kur'an'ın Kur'an ile tefsirini en iyi yöntem kabul ettiğini ifade etmiştir. Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri mümkün değilse, hadislerle müracaat etmek gerektiğini, zâhirde bir hadisin Kur'an'la çeliştiği görülürse o hadisi Kur'an'a uygun te'vil etmek gerektiğini, Kur'an'ı hadisin kendisiyle te'vil etmemek gerektiğini savunmaktadır. Hadislerin içinde sahih ve zayıf olanlar bulunduğunu ve onları ayırmak mümkün olmadığından sadece hadislerle itimat ederek tefsir yapmak, hakkı batıl göstermeye sebep olabileceği endişesini taşımaktadır.⁷⁴

Ferâhî'nin *et-Tekmil fi usûli't-te'vil* kitabında hadislerle ayetleri tefsir etmede Kur'an-ı Kerim'i hadisler ışığında anlamaya çalışmanın bir takım tehlikeler barındırdığını dile getirmektedir. "Kur'an'ı anlamadan önce, sahih ve zayıf bulunan hadislerle bakıldığında Kur'an'da aslı olmayan görüşlere varabilirsin. Bu görüş bazen Kur'an'ın doğru tefsiri ile çelişebilir. Kur'an te'vilinde önce hadisi alırsan hak ile batılı karıştırmış olursun. Tefsirin doğru anlamını Kur'an'dan öğrendikten sonra hadislerle bakmaktır."⁷⁵

Ferâhî, dönemindeki bazı âlimler tarafından hadislerden yüz çevirdiği, onları delil olarak kabul etmediği şeklinde yanlış anlaşıldığını belirtmektedir. Bu yanlış anlamaya karşı kendini savunmaktadır. Onların bu düşüncelerinin sadece bir vehimden ibaret olduğunu söylemektedir.⁷⁶ O da diğer müfessirler gibi hadisin delil oluşunu asıl değil tâbi olarak kabul etmiş, tefsire muhalif görünen hadisleri, hadis eleştirmenlerinin benimsediği eleştiri usûlü ışığında eleştirmeye çalışmıştır.

Ferâhî, "*Mukaddimetü nizâmi'l-Kur'an*" isimli kitabında rivayetler için bazı rivayetlerin ayetleri verilmesi gereken anlamdan ayırdığını ve tevil edilmeden anlamını bağlamından kopardığına dikkat çekmektedir.⁷⁷ Bu bakımdan müfessire Kur'an'ın nazmına en yakın olan, İbn Abbas'tan gelen nakiller gibi doğrulanabilir ve Kur'an'a dayanan görüşleri alması gerektiğini söylemektedir.

İslâhî'nin hadislerle tefsir konusuna hocasından farklı bir açıdan yaklaşmasını burada zikretmek yerinde olacaktır. O, hadisleri değerlendirirken hadislerle sünneti birbirinden ayırmaktadır. Hadislerin dinen kabul edilip delil olması açısından bu ayırımın önemli olduğunu vurgular. İslahiye göre Resûlullah'ın söz, fiil ve takrirlerinin rivayetine hadis denilirken, onun yaşayarak veya insanlara

⁷³ Abdulhamid el-Ferâhî, *Fâtihatu nizâmi'l-Kur'an* (A'zamgarh: Serâi Mir, 1357), 7.

⁷⁴ Metin, "*Abdülhamid el-Ferâhî'nin Kur'an Çalışmalarındaki Metodu*", 142-155.

⁷⁵ Abdulhamid el-Ferâhî, *et-Tekmil fi Usûli't-Te'vil*, 110.

⁷⁶ Metin, "*Abdülhamid el-Ferâhî'nin Kur'an Çalışmalarındaki Metodu*", 142-155.

⁷⁷ Abdulhamid el-Ferâhî, *et-Tekmil fi Usûli't-Te'vil*, 111.

söyleyerek öğrettiği İslâm'a sünnet denir.⁷⁸ Islâhî, bir konu hakkında birden çok sünnetin olabileceğini belirterek bunun Hz. peygamberin hayatında birçok örneğinin bulunduğunu belirtir. Ona göre Sünneti inkâr edip Kur'ân'ı yeterli görenlerin aslında Kur'ân'ı da inkâr ettiklerini çünkü onların da sağlam senetlerle geldiğini⁷⁹ dile getirmektedir.

Kur'ân'ın Ehl-i Kitap Rivayetleri ile Tefsiri

Tefsir tarihi boyunca ehl-i kitabın rivayetlerini tefsirlerinde kullanan birçok müfessir vardır. Ferâhî, müfessirlerin çoğunun tefsirlerinde ehli kitabın rivayetlerini alma konusunda dikkatsiz davrandıklarını belirtmektedir. Misal olarak İbn Kesîr'in tefsirinde birçok zayıf rivayet bulunmaktadır. Ferâhî tefsirinde bu rivayetleri kullanırken bazı ilkeler belirlemiş ve bunları tefsirinde başarılı bir şekilde uygulamıştır. Tefsirinde bu kuralı en iyi şekilde tatbik eden müfessirlerden olduğunu *Tefsîru nîzâmi'l-Kur'ân ve te'vîli'l-Furkân bi'l-Furkân* adını verdiği tefsirindeki örneklerden anlaşılmaktadır.

Ferâhî, tefsirinde ehl-i kitap rivayetlerini kullanırken belirlediği ilkeleri şöyle izah etmektedir: "Ehl-i kitap tarihi, bizdeki nakledilen haberlere yakındır. Bundan dolayı müfessirler, İsrâiloğulları ve peygamber kıssaları hakkındaki tarihi bilgileri, Ehl-i kitabın halk tabakasından almışlardır. Bu tür bilgileri muteber kitaplarından ikincil kaynak olarak almak doğru olandır. Bu bilgiler Kur'ân'a ters düşerse terk ederiz. Zira ehl-i kitabın âlimleri gerçekleri gizlemişlerdir."⁸⁰ Kur'ân, Ferâhî'nin tefsir metodunda asıl kaynağıdır. Hadis rivâyeti ve ahbâr kaynakları gibi diğer haber kaynakları Kur'ân'da sabit olanları desteklemek için kullandığı fer'î ve ikincil kaynaklardır. Kur'ân'ı desteklemek için geçmiş ümmetlerin tarihi ile ilgili güvenilir bilgiler ve diğer semâvî kitapların ikincil kaynak olarak değerlendirebileceğini kabul etmektedir.⁸¹

Ferâhî'nin ehl-i kitaptan kaynak göstermesinin sebebi, içinde yaşadığı dönemde müsteşriklerin ülkesindeki dini eğitim veren tüm üst düzey kadroları ele geçirmiş olmalarıdır.⁸² Bununla birlikte Hindistan'ın her tarafında misyonerlerin yoğun biçimde çalışarak kendi düşüncelerini yaymaya çalışmaları ve bazen de Müslümanlarla tartışarak insanları aldatmaya çalışmalarıdır.

Kur'ân'ın Dil ve Belâgat Kaynakları ile Tefsiri

Kur'ân'ı tefsir etmeye çalışan tüm müfessirler, Arap dilinin sahip olduğu özelliklerini dikkate almış Kur'ân'ın anlaşılmasında onun imkânlarından az-çok faydalanmışlardır. Ferâhî'nin tefsirinde kullandığı bir yöntem de dil ve belâgat kaynaklarını kullanmaktır. Ferâhî, ikincil kaynaklara ek olarak Kur'ân'da nazm konusunu ifade etmek için dil kaynaklarının zayıf ve güçlü yönlerini, kullanım şeklini belirtmiştir. Ayrıca bu kaynakların (lügat kitapları ve Arap şiiri, belâgat sanatları, usûl ve mantık ilmi vb.) tefsirde kullanım şartlarını da açıklamıştır.

Ferâhî, dil üslûbuna büyük önem vermiştir. Ona göre üslûp, bir dili anlamada büyük rol oynamaktadır. Çünkü dil, sadece müfred bir kelime değil, aynı zamanda üslûptur. Ayrıca Kur'ân tefsirinde de üslûp çok önemlidir.⁸³ Ferâhî, tefsirinde Kur'ân üslûplarından olan vasıl, hazf, mücmel, ihtisar, fasıl, atıf, bir

⁷⁸ Birşık, "İslâhî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 19/191-193.

⁷⁹ Amîn Ahsan İslâhî, *Islamic Law: Concept and Codification* (çev. S. A. Rauf), (Lahor: Mebâdi-i Tedebbür-i Hadîs, 1989), 15-22.

⁸⁰ Abdulhamîd el-Ferâhî, *Resâil-imâmî'l-Ferâhî fi ulûmi'l-Kur'ân*, 275-276.

⁸¹ Abdulhamîd el-Ferâhî, *et-Tekmil fi Usûli't-Te'vil*, 112.

⁸² Muhammed Yusuf eş-Şerbeci, İmam Abdülhamîd el-Ferâhî ve "Nizâmü'l-Kur'ân ve Te'vilü'l-Furkan bi'l-Furkan" Adlı Tefsirindeki Metodu, (çev. Hikmet Koçyiğit), *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, Nisan/2018, 2/1, 141-172.

⁸³ Metin, "Abdülhamîd el-Ferâhî'nin Kur'ân Çalışmalarındaki Metodu", 142-155.

üslubu diğer üslubun yerine kullanma, iki muttasılı ayırma, ispat ve nefyi tefsirinde kullanmıştır. Arapların nesir ve şiirleriyle ayetlerin nazmını delillendirmiştir.⁸⁴

Ferâhî'nin tefsirinde üslubu ele alış biçimi, belâgat âlimlerinden farklıdır. Çünkü o, bu kuralları *Esalibu'l-Kur'an* isimli bir kitabında Kur'an üslubu ışığında ortaya koymuştur. Bu kurallar, Kur'an'ı anlamada birçok şâz yönleri bulunan, Meânî ilminin kurallarından faydalıdır. Buna örnek olarak tefsirinde açıkladığı *muhatabı belirtmek* üslubunu verebiliriz. Zira muhatabı belirtmek, tefsir ilminde çok önemli kurallardan birisidir. Ferâhî bu hususa çok dikkat çekmiş ve tefsirinde Kur'an'da üslup çeşitlerini, hitap türlerini, iltifat amaçlarını örneklerle detaylandırarak açıklamıştır.⁸⁵

Kur'an'ın Câhiliye Şiiri ile Tefsiri

Câhiliye şiiri, Ferâhî ve Islâhî'nin nazmı ispat ederken kullandıkları bir diğer yöntemdir. Ferâhî, Arapların şiir ve nesire bakış açılarındaki farkı şöyle açıklamaktadır: “Arapların hutbeleri ve nesir beyanları düzensiz değildir. Aksine şiiri eğlence ve oyalanma için kullanmaları Arap kelâmında düzenin olmadığına delil olarak kullanılamaz. Elbette şiirlerin çoğunda nizâm ve tenâsüb yoktur. Fakat câhili nesrinde bu tarz bir hata görülmez. Belki bu hatanın kaynağı, onların cahiliye Arap döneminde edebî nesrin çok az kullanıldığını, Arap edebiyatının çoğunluğunun şiir olduğunu zannetmeleridir.”⁸⁶ Bu düşünce hatalı olup birçok araştırmacı ve edebiyatçı bu hataya düşmüştür. Ancak Arap edebiyatında düzenli (manzum) kelâm azdır fakat vardır bunu toptan inkâr etmek gerekmez.”⁸⁷

Kur'an'ın üslup ve yapı bakımından Arap şiirinden farklı olduğunu belirten Ferâhî, bu farkın Kur'an'da nazm olamayacağına delil olarak kullanmak isteyenlere Kur'an'ın hitap ve konuşmaya dayandığını, şiirin ise duyguya dayandığını ve onun şiir olmadığını Allah'ın Kur'an'da “*Biz ona şiir öğretmedik, bu ona yaraşmaz da ... O sadece bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dır*”⁸⁸ meâlindeki ayetiyle açıkça beyan ettiğini zikretmektedir.⁸⁹ Bu nedenle Kur'an'ın şiir olmaması ve Arap şiirlerinde nazm bulunmaması Kur'an'da nazmın olmayacağına delil olarak kullanılamaz.

SONUÇ

Müslümanlar kutsal kitaplarının indiği Mekke ve Medine coğrafyasına ne kadar uzak olurlarsa olsunlar kitaplarını anlamak ve anlatmak için onu kendi dillerine çevirmişlerdir. Onun emir ve yasaklarını öğrenmek için birçok çalışma yapmışlardır. İslam'ın doğup büyüdüğü coğrafyaya çok uzak olmasına rağmen Hindistan bölgesinde de müslüman âlimler tarafından kendi dillerinde ve Arapça birçok eser telif edilmiştir. Bu çalışmada Hindistan coğrafyasında İslam'ın yayılmasından günümüze kadar yaşamış ve eser vermiş müfessirleri inceledik.

Hindistan coğrafyasındaki müfessirlerin Kur'an ile ilgili eserleri incelendiğinde özellikle birkaç ismin ön plana çıktığı görülmektedir. Daha önceki müfessirler bu konuya eserlerinde yer vermesine rağmen nazmu'l-Kur'an konusunu en ince detaylarına kadar inceleyen Ferâhî bu ilmin temellerini, usullerini ve yöntemlerini hem teorik hem de pratik olarak çalışmalarına yansıtmıştır. Onun öğrencisi olan Islâhî de onun yönteminden giderek tefsirini nazmu'l-Kur'an ve ayet ve sûrelerin münasebetleri üzerine yazmıştır. Hindistan'da bulunmasa da eserlerinin

⁸⁴ Abdülhamîd el-Ferâhî, *Fâtihatü nizamî'l-Kur'an*, 10.

⁸⁵ Abdülhamîd el-Ferâhî, *Fâtihatü nizamî'l-Kur'an*, 7.

⁸⁶ Metin, “*Abdülhamîd el-Ferâhî'nin Kur'an Çalışmalarındaki Metodu*”, 142-155.

⁸⁷ Abdülhamîd el-Ferâhî, *Resâi'l-İmâmî'l-Ferâhî fî Ulûmî'l-Kur'an*, 38.

⁸⁸ *Yâsîn*, 36/69-70.

⁸⁹ Abdülhamîd el-Ferâhî, *Delâ'ilü'n-nizâm*, 11.

Hindistan'da bulunan ve birçok el yazması ve ilk basılan eserlerden olan Bikâî'nin eseri de Hindistan'da nazmu'l-Kur'ân çalışmalarının temellerini oluşturduğu söylemek gerekir. Onun attığı bu temel üzerine Ferâhî ve öğrencisi Islâhî'nin kendi metod ve yöntemlerini eklediğini söylemek mümkündür.

Köklü bir ilim geleneği olan Hindistan coğrafyasında yetişen müfessirlerin tefsir ve Kur'ân ile ilgili eserlerini anlamak için öncelikle Kur'ân'ı yine Kur'ân'ın kendisiyle tefsir etmeye önem verdikleri, manasa kapalılık kalırsa sahih hadislere başvurdukları görülmektedir. Bundan sonra gerek kalırsa ehli kitap, geçmiş milletlerin ahabârı, dil ve belâgat kaynaklarına ve cahili Arap şiirine başvurdukları görülür. Ancak Kur'ân ve hadis dışındaki kaynakları ana kaynak olarak değil fer'i birer kaynak olarak değerlendirmekte ve sadece manayı desteklemek için kullanmaktadırlar.

Özetle Hindistanlı müfessirlerin Kur'ân'ı anlama gayretlerinde birçok Arapça ve Urduca tefsirler telif ettikleri görülmektedir. Onlardan Ferâhî ve öğrencisi Islâhî'nin Kur'ân'ın nizamını esas alan nazmu'l-Kur'ân çalışmaları kendilerinden önce yeterli ilgiyi görmeyen bir konuda olmuştur. Onlar bu konuyu bir ilim haline getirip usul, yöntem ve pratiğini ortaya koymuşlardır.

KAYNAKÇA

- Abdulhamîd el-Ferâhî, *er-Ra'yu's-sahîh fî men huve'z-zebîh* (Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1918).
- Abdulhamîd el-Ferâhî, *Fâtihatü nizamî'l-Kur'ân* (A'zamgarh: Serâi Mir, 1357).
- Abdulhamid el-Ferâhî, *Resâi'l-İmâmi'l-Ferâhî fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (A'zamgarh: ed-Dâiratu'l-Hamidiyye, 3. Baskı, 1991).
- Abdulhamîd el-Ferâhî, *Delâ'ilü'n-nizâm*, (A'zamgarh 1388).
- Abdulhamid el-Ferâhî, *et-Tekmil fî Usûli't-Te'vil*, (Hindistan: ed-Dâiretu'l-Hamidiyye, 1357),
- Abdurrahim Kaplan, Bikâî'nin Nazmu'd-Dürer'inde İsrâiliyyât, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (*Yayımlanmamış Doktora Tezi*), (Diyarbakır 2018).
- Açıkgenç, Alparslan, "Said Nursi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018).
- Ahyan, Necdet, "Ali b. Ahmed Mehâimi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri", (*Yayımlanmamış doktora tezi*).
- Albayrak, Halis, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34/1, 1995.
- Asım, Mohammad Shakib, "XIX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılın Başlarında Yaşamış Hindistanlı Şairlerin Şiirlerinde Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlılar" *Şarkiyat Mecmuası*, 43 (Ekim 2023).
- Bilmen, Ömer Nasûhî, *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakâtü'l-müfessirîn*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973).
- Birişik, Abdülhamit "Kur'ân'da İç Bütünlük: Islâhî'nin Tefsir Yöntemi", (İstanbul: Dîvân: İlmî Araştırmalar, 2001).
- Birişik, Abdülhamit, "Islâhî, Emîn Ahsen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2006).
- Birişik, Abdülhamit, "Mehâimi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2003).
- Birişik, Abdülhamit, "Hind Alt Kıtasında Urduca Tefsirler ve Ehl-i Kur'ân Ekolü", MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (*doktora tezi*, 1996).
- Birişik, Abdülhamit, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012).
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İFAV 2016).

- el-Bikâî, Ebu'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât b. Ali b. Ebî Bekr, *Nazmu'd-durer fi tenâsûbi'l-âyât ve's-süver*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415).
- el-Hasanî, Abdülhay b. Fahreddîn, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind*, (Dimaşk: Matbuâtü Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye 1984).
- Erdoğan, Mehmet, "Şah Veliyyullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2010).
- eş-Şerbecî, Muhammed Yusuf, İmam Abdülhamîd el-Ferâhî ve "Nizâmü'l-Kur'an ve Te'vilü'l-Furkan bi'l-Furkan" Adlı Tefsirindeki Metodu, (çev. Hikmet Koçyiğit), *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, Nisan 2018.
- Ferhat, Ahmed Hasan, "İmâmu'l-Arabiyye ve't-Tefsîr fi Şibhi'l-Karreti'l-Hindiyye", *Mecelletu'l-Hind 2017*.
- Gezgin, Ali Galip, "Âyetler ve Süreler Arasındaki Tenâsüb ile Sürelerin Tertibinin Tevkîfiliği'nin Kur'an'ın Metin içi Bağlamı Açısından Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/30, 2018.
- Güvel, Orhan, "Hamîduddîn el-Ferâhî ve Leheb Süresi Tefsiri", *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, Aralık 2019.
- Islâhî, Amin Ahsan, *Islamic Law: Concept and Codification* (çev. S. A. Rauf), (Lahor: Mebâdi-i Tedebbür-i Hadîs, 1989).
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer, *Tefsîrû'l-Ḳur'âni'l-'azîm*, (thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, (Mekke: Dâru'l-fikr, 2001)
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (İstanbul: Çağrı Yayınları).
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968).
- İdris, Ahmed, *el-Edebu'l-Arabî fi şibhi'l-kârrati'l-Hindiyye hatta evâhiri'l-karni'l-ısrîn*. (el-Cize: Ayn li'd-dirâsât ve'l-buhûsu'l-insâniyye ve'l-ictimâiyye, 1. Baskı, 1998).
- Kara, Necati, "Nazmu'd-Dürer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2006).
- Kara, Ömer, "Bikâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1992).
- Kaya, Şaban, "Kur'an'da Nazım: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili Eseri Örneği", (*Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*).
- Keskioglu, Osman, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012).
- Koçyiğit, Talat, "Dihlevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1988).
- Metin, Ebu Zer, "Abdülhamid el-Ferâhî'nin Kur'an Çalışmalarındaki Metodu", *Mecelletu'l-Hind Dergisi*, (İmâm Abdülhamid el-Ferâhî'in hayatı ve çalışmaları -özel sayı-), Bengal, (Temmuz-Eylül 2017).
- Özel, Mustafa, "Tefsir Kaynağı Olarak Kitab-ı Mukaddes: İbrahim Bikâî Örneği", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1, 2010.
- Özgel, İshak, "Çağdaş Tefsir Yönelişleri Açısından Bediüzzaman Said Nursî'nin Tefsir Yöntemi", *EKEV Akademi Dergisi*, 19/61, (2015).
- Öztürk, Hayrettin, *Ferâhî ve Nazm*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018).
- Şensoy, Sedat, "Nazmul-Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2006).
- Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu Istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, (ed. Ali Dahrac, çev. Abdullah Halidî - George Zinati), (Beyrut: Mektebetu Lübnan Naşîrûn, 1996).
- Toksöz, Hatice, "Elmalılı Hamdi Yazır'da Ahlakın Dini Temeli", *Diyanet İlmî Dergisi*, 51/3, 2015.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995).
Zılı, Ishtıyaq Ahmad, “Ferâhî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1997).
<https://azazmi.com/2020/03/1-العدد-9-المجلد-9-مجلة-الهند-المجلد-9-العدد-1> / (Erişim Tarihi: 02.12.2023).